

บทที่ 1

ความรู้ทั่วไปเกี่ยวกับคติชาวบ้าน

ประวัติความเป็นมา

“คติชาวบ้าน” เป็นศาสตร์ใหม่แขนงหนึ่งที่ศึกษาข้อมูลจากกลุ่มชน หรือชาวบ้านนับเป็นวิธีการศึกษาใหม่ที่ตั้งอยู่บนความเท่า คติชาวบ้าน เป็นคำที่พระยาอนุมานราชธนและราชบัณฑิตยสถานบัญญัติใช้เทียบคำว่า Folklore ในภาษาอังกฤษ ดร. กิ่งแก้ว อัครถาวร เสนอความเห็นว่าจะใช้คำว่า “คติชนวิทยา” โดยให้เหตุผลว่า

“1 คติชาวบ้าน เป็นคำซึ่งให้ความหมายแคบกว่าขอบข่ายของวิชา ทั้งคำ “ชาวบ้าน” ก็เป็นคำที่สร้างความเข้าใจผิดง่าย ว่าวิชานี้เกี่ยวข้องกับเฉพาะชาวชนบท หรือบุคคลบางระดับชั้นของระบบเศรษฐกิจและสังคม แต่ความเป็นจริงแล้ววิชา Folklore นี้เกี่ยวข้องกับคนทุกสถานภาพ โดยคำนึงถึงภาวะที่บุคคลเหล่านั้น เป็นส่วนหนึ่งของกลุ่ม Folk¹ หรือกลุ่มที่มีลักษณะพิเศษ ชาวชนบทเป็นกลุ่มชนประเภทหนึ่งเท่านั้น คติชาวบ้านจึงเป็นข้อมูลเพียงส่วนหนึ่งที่นักคติชนวิทยาสนใจ

2. คติชนวิทยา เป็นคำที่ให้ความหมายกว้างขวางเหมาะสมกับขอบข่ายความสนใจและการค้นคว้าเท่าที่ปฏิบัติกันอยู่ในวงการ Folklore สาขาลกล่าวคือ ว่าด้วยวิถีชีวิตตามประเพณีของกลุ่มชน”²

อย่างไรก็ตามคนส่วนใหญ่ยังนิยมใช้คำ “คติชาวบ้าน” ซึ่งหมายเรียกแทนคำว่า “Folklore” มากกว่า

ที่กล่าวว่า คติชาวบ้านเป็นศาสตร์ใหม่ ก็เพราะนักค้นคว้าชาวอังกฤษชื่อ วิลเลียม จอห์น ธรอมส์ (William John Thoms) เป็นผู้บัญญัติศัพท์คำว่า Folklore ซึ่งแปลตามศัพท์ว่า “ความรู้ของปวงชน” ขึ้นในปี ค.ศ. 1846 แทนคำว่า Popular Antiquities³ (มีความหมายว่า คติ โบราณของประชาชน) คำว่า Folklore นี้จึงเป็นศัพท์ทางวิชาการที่เป็นสากลโดยใช้กันครั้งแรกในแถบยุโรป

¹ Folk หมายถึง กลุ่มชนโลกก็ตามที่มีลักษณะร่วมกันอย่างน้อยหนึ่งลักษณะเช่นลักษณะอาชีพ ภาษา ศาสนา การปกครอง ฯลฯ และที่สำคัญคือกลุ่มชนนั้นต้องมีวัฒนธรรม เป็นของตน หน่วยทหาร หรือสังคมวิทยาลัย ถือว่าเป็นกลุ่ม Folk กลุ่มหนึ่ง

² กิ่งแก้ว อัครถาวร “คติชนวิทยา” วารสารวิชาการมหาวิทยาลัยรามคำแหง รายงานการสัมมนาวัฒนธรรมพื้นบ้านไทยและมลายู ปีที่ 2 ฉบับที่ 2 10-11 กรกฎาคม 2518

³ Stith Thompson, *Four Symposia on Folklore*, p. 248

ตะวันตก แล้วแพร่ขยายไปยังยุโรปทางใต้รวมทั้งสหรัฐอเมริกา ในบางประเทศ อาจใช้คำศัพท์อื่น
แตกต่างกันไปจากนี้บ้าง เช่น ในแถบเหนือของยุโรป คือ ทางแถบสแกนดิเนเวียใช้คำว่า Folkdigt
ซึ่งหมายถึง Folk Poetry และ Folkminne ซึ่งหมายถึง Folk Memory¹ หรือในประเทศเยอรมันใช้
คำว่า Volksdichtung หมายถึง ข้อมูลที่เป็นงานสร้างสรรค์ และงานประเภทร้อยกรอง ส่วนใน
ประเทศฝรั่งเศสใช้คำว่า Tradition Populaire เรียกข้อมูลในด้านเกี่ยวกับประเพณีและนวนิยายของ
ประชาชน ในประเทศอิตาลีใช้คำว่า Tradizioni Popolari

ในระยะแรก คำ Folklore นี้ หมายถึง ข้อมูลในขอบข่ายของการศึกษาค้นคว้า ระยะ
ต่อมากจะใช้เป็นชื่อของสาขาวิชาซึ่งศึกษาข้อมูลด้วย ถึงกระนั้นกลุ่มนักค้นคว้าชาวรัสเซียแสดง
ความเห็น ว่า ควรใช้ถ้อยคำที่ต่างออกไป โดยใช้คำ Folklore ในความหมายของข้อมูล และใช้คำ
Folkloristics ในความหมายของชื่อวิชา แต่โดยทั่วไปคนยังคงใช้ Folklore เรียกชื่อวิชาด้วย ใน
ประเทศเยอรมันใช้คำว่า Volkskunde แทนคำว่า Folklore แต่กินความแคบกว่า Folklore

เหตุที่นักวิชาการหันมาสนใจศึกษาวิชาคติชาวบ้านก็เพราะ เมื่อเกือบสองร้อยปีมานี้ใน
ยุโรปและอเมริกาได้ตื่นตัวศึกษาวิชามานุษยวิทยา (Anthropology) กันมาก ซึ่งเป็นผลสืบเนื่องมา
จากอิทธิพลของทฤษฎีของ ดาร์วิน จากเรื่อง The Origin of Species ซึ่งพิมพ์เมื่อ ค.ศ. 1859² ทฤษฎี
นี้กระตุ้นให้เกิดความสนใจเรื่องพัฒนาการของชนชาติ ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์และธรรมชาติ
ตลอดจนความเข้าใจวัฒนธรรมสิ่งแวดล้อม เป็นการศึกษาเรื่องมนุษย์ในแง่มุมต่าง ๆ การศึกษามนุษย์
ในวิชามานุษยวิทยา (Anthropology) นั้นแบ่งเป็น 2 แขนงใหญ่ ๆ คือ มานุษยวิทยากายภาพ
(Physical Anthropology) และมานุษยวิทยาวัฒนธรรม (Cultural Anthropology or Social
Anthropology)³ สำหรับมานุษยวิทยาวัฒนธรรมนี้มีความคาบเกี่ยวกับคติชาวบ้าน หรือคติชน
วิทยามาก เพราะ “โดยปกติแล้วมานุษยวิทยาวัฒนธรรมจะศึกษาชนชาติต่าง ๆ ที่อยู่นอกกระแสธาร-
ของประวัติวัฒนธรรมยุโรป และพยายามอย่างมากที่สุดที่จะวิเคราะห์ชนบทรรมนิยมประเพณีกลุ่ม
หนึ่งในส่วนรวม หรือ ถ้าหากว่านักมานุษยวิทยาให้ความสนใจเพียงด้านใดด้านหนึ่งของวัฒนธรรม
เขาก็จะต้องถือเป็นจุดมุ่งหมายที่สำคัญที่จะวิเคราะห์วัฒนธรรมด้าน ที่ศึกษานั้นโดยเกี่ยวพันกับชีวิตด้าน
อื่น ๆ ของมนุษย์ การวิเคราะห์วัฒนธรรมด้านต่าง ๆ ก็มีได้กระทำไปในลักษณะที่แยกให้เห็นความ
แตกต่างของวัฒนธรรมด้านหนึ่งจากด้านอื่นๆ แต่จะถือว่าวัฒนธรรมทุกด้านรวมกันขึ้นเป็นระบบหนึ่ง
ซึ่งมีหน้าที่สังเคราะห์ให้มนุษย์ปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อมของตนได้ ในลักษณะดังกล่าว นัก
มานุษยวิทยาจึงต่างกับนักเศรษฐศาสตร์ นักรัฐศาสตร์ นักสังคมวิทยา นักศาสนาเปรียบเทียบ ฯลฯ”⁴

¹ Stith Thompson, *Four Symposia on Folklore*, p. 248.

² Pertti J. Peltto, *The Study of Anthropology*, p. 17.

³ *Ibid.*, p. 2-3.

⁴ Melville J. Herskovits, *Cultural Anthropology*, p. 4-6.

ส่วนนักคติชาวบ้าน และนักภาษาศาสตร์มุ่งศึกษาวิเคราะห์ข้อมูลพหุภาษา (Oral Tradition)¹ ซึ่งศึกษาหลาย ๆ อย่างและหลาย ๆ ด้านได้แก่ “อาการ—ท่าทาง ประเพณี ธรรมเนียม ความเชื่อ เพลงพื้นบ้าน นิทานพื้นบ้าน ตำนาน”² ส่วนวิลเลียม ธรอมส์ (William John Thoms) ผู้บัญญัติศัพท์ Folklore ได้กำหนดขอบข่ายของวิชาคติชาวบ้านไว้ว่า เป็นวิชาที่ศึกษา “วิถีชีวิต ประเพณี สิ่งที่อยู่ปฏิบัติ โศกนาฏ บทเพลง สุภาษิต ฯลฯ จากอดีต”³ ถึงแม้ว่าคติชาวบ้านจะเป็นการศึกษา สิ่งที่เป็นอดีต แต่สิ่งที่เป็นอดีตเหล่านั้นก็เป็นพื้นฐานของปัจจุบันและอนาคต อย่างไรก็ตาม วิชาคติชาวบ้านไม่เพียงแต่ศึกษาเรื่องราวในอดีตเท่านั้น แต่ยังศึกษาความเปลี่ยนแปลง วิวัฒนาการตลอดจนเรื่องราวที่เป็นปัจจุบันด้วย เพราะ “คติชาวบ้านเป็นเครื่องแสดงระดับวัฒนธรรม ศิลปกรรม ความเชื่อ ความต้องการ แนวคิด อุดมคติ และสิ่งอื่นๆอีกหลายประการ ซึ่งอาจกล่าวโดยสรุปได้ว่า เป็นเครื่องบอกลักษณะของสภาพชีวิตและสังคมของคนในถิ่นต่าง ๆ ตามกาลเวลาที่ล่วงไป จึงเป็นที่ประมวลไว้ซึ่งความเป็นชาติอย่างแท้จริงของแต่ละชาติแต่ละภาษา วรรณคดีสำคัญ ๆ หลายเรื่องก็มีที่มาจากเรื่องของชาวบ้านนี้เอง การพิจารณาอย่างผาดผืนอาจทำให้ผู้ไม่สนใจอย่างแท้จริงเห็นว่า คติชาวบ้านและนิทานชาวบ้านเป็นเรื่องเล็กน้อย และพื้น ๆ เกินไปก็อาจเป็นไปได้ แต่โดยแท้จริงแล้วมีคุณสมบัติอันควรแก่การศึกษาให้ลึกซึ้งเพื่อความรู้ความเข้าใจในมนุษย์และสังคมของมนุษย์ให้ยิ่งขึ้น”⁴ ความคิดนี้ตรงกับความคิดของ อลัน ดันดิส (Alan Dundes) ที่กล่าวว่า “คติชาวบ้านเป็นกระจกเงาของวัฒนธรรม” (Folklore is a Mirror of Culture)⁵

ความหมายและลักษณะเฉพาะของคติชาวบ้าน

นักคติชาวบ้าน (Folklorist) ได้ให้ข้อคิดเกี่ยวกับความหมาย หรือนิยาม ของคำว่า คติชาวบ้าน หรือคติชนวิทยาไว้หลายประการด้วยกัน ซึ่งจะกล่าวโดยลำดับ แต่ถ้าเราดูความหมายตามรูปศัพท์จากพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2493⁶ ได้ให้ความหมายของคำว่า คติ ว่า “การไปความเป็นไป การดำเนิน วิธีแบบอย่าง ทางลักษณะ— —” ส่วนชาวบ้านหมายถึง “บุคคลธรรมดาพื้น ๆ ทั่วไป ซึ่งนับเป็นกลุ่มชนส่วนใหญ่ของประเทศ”⁷ เมื่อนำคำคู่นี้มารวมกันอาจมีความ

¹ Sahab Lal Srivastava, *Folk Culture and Oral Tradition*, p. 2

² *Ibid*, p. 3

³ กิ่งแก้ว อัทธการ “คติชนวิทยา” *วารสารวิชาการมหาวิทยาลัยรามคำแหง* รายงานการสัมมนาวัฒนธรรมพื้นบ้านไทยมลายู ปีที่ 2 ฉบับที่ 2 : 13 กรกฎาคม 2518

⁴ กุหลาบ มัลลิกะมาส *คติชาวบ้าน* หน้าคำนำ

⁵ Alan Dundes, *The Study of Folklore*, p. 285

⁶ ราชบัณฑิตยสถาน *พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน* 2493 หน้า 222-223.

⁷ กุหลาบ มัลลิกะมาส *คติชาวบ้าน* หน้า 1

หมายความว่า คติชาวบ้าน คือ วิถีชีวิต หรือการดำเนินชีวิตของชนส่วนใหญ่ของประเทศ ซึ่งกินความกว้างขวางมากกว่า อะไรบ้างเป็นวิถีชีวิต หรือการดำเนินชีวิตของชนส่วนใหญ่ของประเทศ เราจึงควรพิจารณาถึงความหมายเฉพาะของคติชาวบ้านซึ่งมีผู้ให้ความเห็นไว้หลายท่าน ริชาร์ด เอ วอเตอร์แมน (Richard A. Waterman) ได้ให้นิยามไว้ว่า “คติชาวบ้านเป็นรูปแบบของศิลปะ ประกอบด้วยเรื่องราวหลายประเภท นิทานประเภทต่าง ๆ ภาษิต คำพังเพย คำกล่าว เพลง คาถาอาคม ตลอดจนรูปแบบอื่น ๆ ที่ใช้ภาษาพูดเป็นสื่อหรือเป็นเครื่องถ่ายทอด”¹ ซึ่งคล้ายกับคำอธิบายของ วิลเลียม บาสคัม (William Bascom) นักมานุษยวิทยาที่เขียนไว้เมื่อ ค.ศ. 1953 ว่า “ข้อมูลทางคติชาวบ้าน เป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรม มิใช่วัฒนธรรมทั้งหมด ประกอบด้วยตำนานเด็กดำบรรพ์ นิยาย นิทาน สุภาษิต ปริศนา บทเพลงและรูปแบบอื่นที่สำคัญรองลงมา แต่ไม่รวม ศิลปะ การฟ้อนรำ ดนตรี เครื่องแต่งกาย การรักษาโรค ประเพณี หรือความเชื่อ ทั้งหมดนี้มีคุณค่าควรแก่การศึกษา ไม่ว่าจะอยู่ในสังคมที่มี หรือไม่มีภาษาหนังสือ คติชาวบ้านทั้งหมดถ่ายทอดด้วยปาก แต่ทุกสิ่งที่ถ่ายทอดด้วยปากมิใช่คติชาวบ้านเสมอไป”²

ตามความคิดของ วิลเลียม บาสคัม (William Bascom) จำกัดข้อมูลทางคติชาวบ้านไว้เพียงศิลปะทางถ้อยคำ (Verbal Arts)³ เท่านั้นซึ่งต่างจากความเห็นของ โจนาส บาลิส (Jonas Balys) ซึ่งให้คำอธิบายไว้ใน Standard Dictionary of Folklore Mythology And Legend⁴ ว่าดังนี้

“คติชาวบ้านประกอบด้วยผลประดิษฐ์ทางขนบธรรมเนียมประเพณีของกลุ่มชนทั้งในหมู่ชนรุ่นเก่ายังขาดความเจริญและรุ่นใหม่ที่เจริญแล้ว ผลประดิษฐ์เหล่านี้ (ข้อมูลของคติชาวบ้าน) ได้รับการเก็บรักษาถ่ายทอดสืบต่อมาด้วยเสียงและคำรวมทั้งความเชื่อ คาถาอาคม ประเพณี การละคร การเต้นรำ และการละเล่นต่างๆ”

มารีอูส บาร์โบ (Marius Barbeau) ได้ให้ความเห็นว่า “ไม่ว่าจะเป็นเพลงกล่อมเด็ก ปริศนาคำทาย คำคม บทกลอนสั้น ๆ หรือ คำภาษิต พังเพย นิทานคติ นิทานเทพนิยาย เพลงชาวบ้าน การเต้นรำ เกมส์ต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นวิธีการเย็บปักถักร้อย การปั้นต้าย ทอผ้า สาน หรือ ร้อยดอกไม้ การทำขนมผิง ขนมปัง . การประกอบอาหารต่างๆ ที่แม่ทำให้ลูกดู หรือชวานารุ่น

¹. J. Russell Reaver, George W. Boswell, *Fundamentals of Folk Literature*, Q. 11.

². William Bascom, “Folklore and Anthropology” *Journal of American Folklore*, Vol. 66 (1953), Q. 283-290.

³. Maria Leach, *The Standard Dictionary of Folklore Mythology and Legend*, Vol .1, Q. 398.

⁴. Ibid.

ปูย่าตายายฝึกลูกหลานในเรื่องการอาชีพ การอ่านเวลา (จากดวงอาทิตย์) การสังเกตดวงจันทร์ ทิศ-
ทางลมการพยากรณ์อากาศสังเกตรวมชาติในฤดูหนาว หรือเก็บเกี่ยว ไม่ว่าจะเป็นช่างไม้ ช่างแกะ
สลัก ช่างฝีมือ ช่างสร้างรถ ต่อเรือ ฝึกฝนการใช้เครื่องมือ และถ่ายทอดวิธีการต่าง ๆ ให้กับคน
รุ่นหลัง ซึ่งเป็นการให้ความรู้ ประสบการณ์ ซึ่ให้เกิดไหวพริบ ช่วยให้เกิดทักษะโดยการบอก
กล่าว หรือแสดงให้ดู สืบทอดจากคนรุ่นเก่าสู่คนรุ่นใหม่หลายชั่วอายุคนโดยมิได้จดบันทึก พิมพ์
เป็นหนังสือ หรือ มีครูสอนอย่างเป็นทางการแต่อย่างใด¹

มาเรียน ดับบลิวสมิธ (Marian W. Smith) มีความเห็นว่า ข้อมูลทางคติชาวบ้านควรรวมเอาความเชื่อ คาถาอาคม โชคลาง ศาสนิก² ไว้ด้วยเช่นเดียวกับนิทาน ฯลฯ และข้อมูลเหล่านี้ถ่ายทอดกันมาด้วยปาก และอาจบันทึกเป็นอักษรหรือภาษาเขียนในภายหลัง ซึ่งตรงกับความคิดของ ริชาร์ด เอ วอเตอร์แมน (Richard A. Waterman) ที่อธิบายว่า คติชาวบ้าน คือ รูปแบบของศิลปะ ประกอบด้วยนิทาน เรื่องราวหลายๆประเภท ภาษิต คำกล่าว พงพยาเพลงต่าง ๆ ตลอดจนคาถาอาคม และรูปแบบอื่นๆ ที่ใช้ภาษาพูดเป็นสื่อ³

อาเซอร์ เทย์เลอร์ (Archer Taylor) ได้ให้ข้อคิดว่า “คติชาวบ้านประกอบด้วยสิ่งต่างๆ ทางขนบธรรมเนียมประเพณีที่สืบทอดกันมาจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่คนอีกรุ่นหนึ่งโดยไม่ทราบผู้ประดิษฐ์ หรือผู้แต่ง”⁴

สติธ ทอมป์สัน (Stith Thompson) นักคติชาวบ้านได้ให้นิยามไว้ว่า “คติชาวบ้านคือ สิ่งที่ถ่ายทอดกันมาจากคนหนึ่งไปสู่อีกคนหนึ่งโดยการจดจำ และปฏิบัติมากกว่า การจดบันทึก”⁵

โรเบิร์ต เอช โลวีย์ (Robert H. Lowie) ได้ให้นิยามไว้คล้ายกับสติธ ทอมป์สัน ว่า “คติชาวบ้านคือมรดกทางวัฒนธรรมซึ่งถ่ายทอดจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่คนอีกรุ่นหนึ่งโดยมุขปาฐะ (Oral Transmission)” ส่วนแจน แฮโรลด์ บรุนแวนด์ (Jan Harold Brunvand) ได้กล่าวถึงลักษณะของคติชาวบ้านซึ่งสรุปได้ว่า

1. เป็นเรื่องที่สืบทอดกันมาโดยทางมุขปาฐะ (Oral Transmission)⁶

¹. Maria Leach, *The Standard Dictionary of Folklore Mythology And Legend*. Vol. I, P.398.

². Ibid. p. 402

³. J. Russell Reaver, George W Boswell, *Fundamentals of Folk Literature*, p. 11

⁴. Maria Leach, *The Standard Dictionary of Folklore Mythology And Legend*, Vol. I p.p. 402-403.

⁵. Stith Thompson, *Four Symposia on Folklore*, p.p. 248-266.

⁶. Oral Transmission : Oral บางที่ใช้ Verbal หรือ Unwritten. Tradition บางที่ใช้ Transmission (ดูเพิ่มเติม Alan Dundes, *The Study of Folklore*. p. 10.)

2. เป็นเรื่องเกี่ยวกับขนบธรรมเนียมประเพณี
3. เป็นเรื่องที่เล่าหรือปฏิบัติกันหลายอย่างหลายความคิดเห็น
4. เป็นเรื่องก็ตามปกติจะไม่ทราบผู้ที่เป็นต้นกำเนิด (Anonymous)
5. เป็นเรื่องที่เป็นแบบฉบับให้คนรุ่นหลังปฏิบัติตามกันต่อ ๆ มา หรือเชื่อถือกันอย่างนั้น

สืบมา

World Book Encyclopedia ให้ความหมายของคติชาวบ้านอย่างกว้าง ๆ ว่า คติชาวบ้าน หมายถึง ขนบธรรมเนียมประเพณี ความเชื่อ นิทานศิลปะหัตถกรรม วิชา การเดินรำ ดนตรี ศาสนา และรวมถึง การละเล่นต่าง ๆ (Games) ซึ่งชาวบ้านได้ยึดถือกันมาหลายชั่วอายุคน

จากความคิดของนักคติชาวบ้าน และนักมานุษยวิทยาหลาย ๆ ท่านดังกล่าวมาแล้ว อาจสรุปได้ว่า คติชาวบ้าน มีลักษณะ หรือหมายถึง

1. เป็นมรดกทางวัฒนธรรม ที่รับช่วงกันต่อ ๆ มา จากคนรุ่นก่อนมาสู่คนรุ่นหลัง หลายชั่วอายุคน
2. คติชาวบ้านประเภทใช้ถ้อยคำ (Verbal) จะไม่มีการจดบันทึกในชั้นแรกถ่ายทอดกันมาด้วยการบอกเล่า หรือ เรียกว่ามุขปาฐะ
3. คติชาวบ้านประเภทอื่นที่นอกเหนือจากคติชาวบ้านประเภทใช้ถ้อยคำ เช่น ศิลปะ อาชีพ ใช้การสังเกต ผูกฝน โดยไม่มีโรงเรียน หรือ ครูอย่างเป็นทางการ
4. ไม่ทราบว่าใครเป็นผู้คิดคติชาวบ้านประเภทนั้น ๆ ขึ้นเป็นครั้งแรก
5. เป็นมรดกของคนส่วนใหญ่ของประเทศ หรือของกลุ่มชนนั้น ๆ

ความสำคัญของคติชาวบ้าน

คติชาวบ้านเป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่ควรแก่การศึกษาค้นคว้าอย่างยิ่งเพราะ

1. คติชาวบ้านเป็นเครื่องให้ความบันเทิงแก่มนุษยชาติมาแต่ดั้งเดิมทุกวัย ทุกโอกาส ที่กล่าวว่า คติชาวบ้านให้ความบันเทิงกับทุกวัย ก็คือ วัยเด็กก็มี การละเล่น มีการทายปริศนา ฟังนิทาน เป็นต้น พอวัยหนุ่มสาวก็มีเพลงปฏิพากย์ มีการละเล่นต่าง ๆ มีประเพณีเนื่องในเทศกาล เช่น ลอยกระทง เวียนเทียน สงกรานต์ ฯลฯ วัยชรา ก็มี การเล่านิทานให้ลูกหลานฟัง กลุ่มเด็ก หรือ การเที่ยวสนุกในเทศกาลต่าง ๆ ตลอดจนดูการละเล่น โขน ละคร หนัง ลิเก เป็นต้น เป็นเครื่องให้ความบันเทิงแก่คนทุกวัย ชาวบ้านจะใช้คติชาวบ้านเป็นเครื่องให้ความบันเทิงในทุกโอกาส เช่น เวลาพักผ่อนยามว่างงาน หรือยามเย็นเป็นประจำวัน เวลาพักผ่อนเทศกาลทั้งที่เกี่ยวข้องกับ

ศาสนา หรือแม้แต่เวลาประกอบอาชีพ เช่น เกี้ยวขว่ว สงฟาง ก็ยังมีเพลงร้องเพื่อความเพลิดเพลิน บันเทิงใจ และช่วยผ่อนคลายความเหน็ดเหนื่อย หรือความเคร่งเครียดได้

2. คติชาวบ้านเป็นเครื่องมือช่วยให้มนุษย์เข้าใจสภาพของชีวิตมนุษย์โดยทั่วไปดียิ่งขึ้น เพราะเป็นที่ประมวลแห่งความรู้สึกนึกคิด ความเชื่อความกลัว ความนิยม ระเบียบแบบแผนและอื่น ๆ¹

3. คติชาวบ้านเป็นเสมือนกรอบล้อมให้ชีวิตอยู่ในขอบเขตที่นิยมกันว่าดี และถูกต้อง แม้กฎหมายบ้านเมืองก็ยังไม่บังคับจิตใจ หรือมีอิทธิพลเหนือจิตใจมนุษย์ได้เท่า เพราะได้ยินได้ฟัง ได้รับการอบรมอยู่กับวิถีชีวิตแบบนั้นมาตั้งแต่เกิด

4. คติชาวบ้านเป็นมรดกหรือสมบัติของชาติ ในฐานะที่เป็นวัฒนธรรมประจำชาติ เป็นพื้นเรื่องเกี่ยวกับชีวิตของมนุษย์แต่ละชาติแต่ละภาษา มีการจดจำ และถือปฏิบัติกันต่อมา²

5. คติชาวบ้านทำให้รู้จักสภาพชีวิตในท้องถิ่น โดยพิจารณาตามหลักที่ว่าคติชาวบ้านเป็นพื้นฐานชีวิตของคนชาติหนึ่ง ๆ หรือกลุ่มชนนั้น ๆ อันจะเป็นทางนำไปสู่ความเข้าใจในมวลมนุษย์

6. คติชาวบ้านมีคุณค่าทั้งในทางศิลปะ และทางศาสตร์ เป็นต้นแก่แห่งศิลปะชั้นสูง และช่วยให้การศึกษาในสาขาวิชาการอื่น ๆ กว้างขวาง ลึกซึ้งยิ่งขึ้น

7. คติชาวบ้านทำให้เกิดความนิยมภาคภูมิใจในท้องถิ่นของตน เป็นเครื่องชี้ให้เห็นสภาพของตนว่าคล้ายคลึงกับที่อื่น ๆ ทั่วโลก ความคิดเช่นนี้จะไม่สร้างความรู้สึกรังเกียจ และขณะเดียวกันก็สร้างความรู้ภาคภูมิใจในท้องถิ่นของตนว่ามี ได้ด้วย หรือคิดแปลกไปจากท้องถิ่นอื่นใดในโลก

จุดมุ่งหมายของการศึกษารายวิพจน์

เนื่องจากหลักสูตรระดับอุดมศึกษาที่ศึกษาวิชาภาษา และ วรรณคดีไทยจะหยิบยกเอา วรรณคดีสมัยต่าง ๆ ของไทยมาศึกษากันอย่างกว้างขวาง เช่น ลิลิตพระลอ อิเหนา รามเกียรติ์ ขุนช้างขุนแผน พระอภัยมณี และสามัคคีเภทคำฉันท์ เป็นต้น วรรณคดีเหล่านี้เป็นเรื่องราวที่นักปราชญ์ราชบัณฑิต หรือพระมหากษัตริย์เป็นผู้สร้างสรรค์ขึ้น และอยู่ในแวดวงของคนเพียงกลุ่มหนึ่ง ซึ่งเป็นคนส่วนน้อยของประเทศ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสมัยก่อนผลงานเหล่านี้จะไม่แพร่หลายในหมู่ประชาชน วรรณคดีจะถูกจำกัดอยู่ในแวดวงของราชสำนัก จนบางทีถูกเรียกหรือ ขนานนามว่า วรรณคดีศักดิ์นา แล้วกระนั้นประชาชนจะไม่มีวรรณกรรมเป็นสมบัติของตนหรือ “วรรณกรรมชาว

¹ กุหลาบ มัตถิกะมาส “นวนวรรณกรรมคติชาวบ้าน” *วัฒนธรรมไทย* 7: 22-26 กันยายน 2507.

² เทือก กุสุมา ณ. อรรถยา “คติชาวบ้าน” *คู่มือวิชาภาษาไทยเล่ม 3* หน้า 303-305.

บ้าน” จึงเป็นการแสดงออกทางความคิดของประชาชน เป็นเครื่องบันทึกเรื่องราวอย่างหนึ่ง และวรรณกรรมชาวบ้านบางเรื่องก็เป็นที่มาของวรรณคดี หรือวรรณกรรมชั้นครูอีกด้วย.

องค์ความรู้ที่แสดงออกถึงวรรณกรรม หรือวัฒนธรรมไทยจึงไม่ควรถูกจำกัดอยู่เฉพาะวรรณกรรมชั้นครูเท่านั้น ควรนำวรรณกรรมพื้นบ้านมาศึกษาด้วยซึ่งเป็นวรรณกรรมของชนส่วนใหญ่ของประเทศ และวรรณกรรมพื้นบ้าน (Folk Literature) ก็เป็นส่วนหนึ่งของคติชาวบ้าน ดังนั้นจึงควรนำวิชา คติชาวบ้านมาศึกษา เพื่อความเข้าใจสภาพสังคม เข้าใจและเข้าถึงวรรณกรรม

ปวงชนดีขึ้น ในการศึกษารายวิชานี้จึงมุ่งให้นักศึกษาได้มีความรู้ ความเข้าใจในวิชาคติชาวบ้านดังนี้

1. ให้นักศึกษาตระหนักถึงคุณค่าของวัฒนธรรมพื้นบ้านพื้นเมืองที่มีอยู่ของไทย
2. ให้นักศึกษามีพื้นฐานความรู้ในวิชาคติชาวบ้าน เช่น ความหมายและประเภทของคติชาวบ้าน

3. ให้นักศึกษารู้จักวิธีการและสามารถเก็บรวบรวมข้อมูลได้ สิ่งสำคัญของการศึกษาวิชาคติชาวบ้าน คือ การเก็บรวบรวมข้อมูลที่เป็นข้อมูลชั้นต้น (Primary Sources) หรือข้อมูลปฐมภูมิ เช่น การสัมภาษณ์ การจดบันทึก บันทึกเสียงลงในเครื่องบันทึกเสียง (Tape-Recorder) หรือการถ่ายภาพ เป็นต้น

4. ให้นักศึกษารู้จักวิธีการ และสามารถจำแนกข้อมูลคติชาวบ้านได้ตามหลักการจัดหมวดหมู่ของข้อมูล เช่น จำแนกประเภทการเล่นของเด็ก ภาษิต บริณาคำทาย ความเชื่อ เป็นต้น

5. ให้นักศึกษาได้ฝึกความคิด สามารถวิจักษ์วิเคราะห์ข้อมูล เป็นการศึกษาวิเคราะห์ข้อมูลขั้นสุดท้าย และแลกเปลี่ยนความรู้ความคิดซึ่งกันและกัน

6. ให้นักศึกษาเข้าใจ และเห็นความพยายามในการสร้างระเบียบชีวิตที่ต่อเนื่องกันมาหลายชั่วอายุคน และให้มีเหตุผลในการศึกษาชีวิตและสังคมนั้น ๆ

ประเภทของคติชาวบ้าน

การแบ่งประเภทของคติชาวบ้านนี้มีผู้เชี่ยวชาญทางคติชาวบ้าน (Folklorist) ให้หลักเกณฑ์หรือ แนวคิดในการแบ่งประเภทแตกต่างกันไปหลายแบบ ตามความเห็นของ ฟรานซิส ลี อัทเลย์ (Francis Lee Utley)¹ จำแนกข้อมูลได้เป็น 4 ประเภท คือ

1. วรรณกรรมและศิลปะอื่น ๆ (Literature and the Other Arts)
2. ความเชื่อ ประเพณี และพิธีกรรม (Beliefs, Customs, and Rites)
3. หัตถกรรม อาชีพ การทอผ้า และวิธีกองฟาง (Crafts : Weaving and the Mode

¹ Alan Dundes, *The Study of Folklore*, p. 9.

of Stacking Hay.)

4. ภาษา หรือคำพูดประจำถิ่น (Language or Folk Speech) ส่วน เจ รัสเซล รีฟเวอร์ (J. Russell Reaver) และ ยอร์ช ดับบลิว บอสเวลล์ (George W. Boswell)¹ ได้แบ่งประเภทของข้อมูลคตินิเวศเป็น 4 ประเภทซึ่งแตกต่างจากวิธีการของ ฟรานซิส ลี อัทเลย์ (Francis Lee Utley) ดังนี้

1. คตินิเวศที่เกี่ยวกับการกระทำ (Action)
2. คตินิเวศที่เกี่ยวกับวิทยาศาสตร์ (Science)
3. คตินิเวศที่เกี่ยวกับภาษาศาสตร์ (Linguistics)
4. คตินิเวศที่เกี่ยวกับวรรณกรรม (Literature)

คตินิเวศที่เกี่ยวกับการกระทำนี้ต้องใช้การเลียนแบบและใช้ศิลปะของการเคลื่อนไหวร่างกาย ได้แก่ การสื่อความหมายด้วยการให้สัญญาณ กิริยาท่าทาง การละเล่น และการล้อเลียนด้วยการกระทำ (ท่าทาง) ประเพณี มหรสพต่าง ๆ การประกอบพิธีทางศาสนา ตลอดจนพิธีอื่น ๆ การเต้นรำ และดนตรี

อย่างไรก็ตามรูปแบบของคตินิเวศประเภทที่เกี่ยวกับการกระทำนี้มิได้หมายความว่า จะไม่มีคตินิเวศที่เกี่ยวกับวิทยาศาสตร์ หรือภาษาศาสตร์ เข้ามาเกี่ยวข้องอยู่เลย ดังนั้นคตินิเวศประเภทที่เกี่ยวกับการกระทำอาจมีความเชื่อปะปนอยู่ด้วย หรือคตินิเวศบางอย่างอาจอยู่กึ่งกลางระหว่างคตินิเวศการกระทำ และวิทยาศาสตร์ เช่น เทคนิคการทำงาน หรือเทคนิคในงานอาชีพการประดิษฐ์ การปรุงอาหาร (Recipes) งานฝีมือ (Crafts) ศิลปะชาวบ้าน เสื้อผ้าการแต่งกาย ตลอดจน สถาปัตยกรรม และการปรุงยาซึ่งเหล่านี้ต้องใช้การกระทำซึ่งอาศัยความรู้ที่สืบทอดกันมาก่อปรกกับทักษะด้วย

คตินิเวศประเภทที่สองที่เกี่ยวกับวิทยาศาสตร์ได้แก่ ความเชื่อต่าง ๆ ความคิดเกี่ยวกับปรัชญาชาวบ้าน เทพนิยาย (Myth) ผีสารวิญญาน การทำนาย (Prophecy) วิธีการรักษาโรค คตินิเวศที่เกี่ยวกับวิทยาศาสตร์นี้ต้องอาศัยรูปแบบของวรรณกรรม หรือภาษาศาสตร์ ตัวอย่างเช่น ถ้อยคำเกี่ยวกับความเชื่อ เรื่องเล่าเกี่ยวกับเทพนิยาย นิทานเรื่องผีวิญญาน การทำนายที่ต่อมาเป็นวรรณกรรม

คตินิเวศที่เกี่ยวกับภาษาศาสตร์ ได้แก่ การศึกษาในเรื่องวาทศาสตร์ ภาษาศาสตร์ (หน่วยคำ, การสัมพันธ์ประโยค ฯลฯ) วลี ข้อความ มุขตลก (คำพูดขบขัน) เวทมนตร์ หรือ

¹ J. Russell Reaver & George W. Boswell, *Fundamentals of Folk Literature*, p.p. 12-13.

² Mime การมหรสพอย่างใด ๆ ที่แสดงท่าทางแทนคำพูด เช่น โขน ภาพยนตร์เงียบ ละคร ฯลฯ

คาถา (Incantation) คำอวยพร คำแข่งด่า ภาษิตพังเพย และปริศนาคำทาย คติชาวบ้านประเภท
ภาษาศาสตร์นี้เกี่ยวข้องกับประเภทที่สี่ คือ วรรณกรรม

คติชาวบ้านประเภทที่สี่ คือ คติชาวบ้านที่เกี่ยวข้องกับวรรณกรรม ได้แก่ นิทานปรัมปรา
นิทานท้องถิ่น มหาภคย์ เพลง กาพย์กลอนที่ใช้ขับเช่นเดียวกับคติชาวบ้านประเภทอื่น ๆ ที่ต้อง
อาศัยหรือเกี่ยวข้องซึ่งกันและกัน ไม่มีคติชาวบ้านประเภทใดที่ไม่อาศัยภาษาศาสตร์¹ และถ้าคติชาวบ้าน
ใดปราศจากความเชื่อ คติชาวบ้านนั้นก็จะไม่มีควมศรัทธาและไว้คุณค่า เพลง และโดยเฉพาะอย่างยิ่ง
การละเล่นจะขาดการกระทำ (Action) ไม่ได้

ส่วน แจน ฮาโรลด์ บรุนแวนด์ (Jan Harold Brunvand)² ได้จำแนกประเภทของคติ-
ชาวบ้านตามหลักเกณฑ์แตกต่างไปจากของอัลเลย์ (Uteley) และรัสเซล รีฟเวอร์ (Russell Reaver)
โดย บรุนแวนด์ จำแนกคติชาวบ้านออกเป็น 3 ประเภท คือ

1. คติชาวบ้านที่ใช้คำพูด (Verbal Folklore) คือ คติชาวบ้านประเภทที่ใช้ภาษาหรือ
คำพูด ได้แก่

1.1 คำพูดของชาวบ้าน รวมทั้งภาษาถิ่น และการตั้งชื่อของชาวบ้าน (Folk Speech,
Dialects, Naming)

1.2 สุภาษิต และคำกล่าวที่เป็นภาษิต (Folk Proverbs Proverbial Sayings)

1.3 ปริศนาคำทาย (Folk Riddles)

1.4 คำพูดที่คล้องจองกัน (Folk Rhymes)

1.5 เรื่องเล่า (Folk Narratives)

1.6 เพลงชาวบ้าน (Folk Songs)

1.7 เพลงกล่อมเด็ก (Lullaby)

1.8 นิทานและขำขัน (Folk Tales and Jokes)

2. คติชาวบ้านที่ไม่ใช้คำพูด (Non Verbal Folklore) คือคติชาวบ้านที่ไม่ต้องใช้ภาษา
พูดหรือคำพูด ก็สามารถถ่ายทอดสืบทอดกันได้ การสืบทอดใช้วิธีการสังเกต และปฏิบัติฝึกฝน ได้แก่

2.1 สถาปัตยกรรมชาวบ้าน (Folk Architecture)

2.2 ศิลปะชาวบ้าน (Folk Art)

2.3 งานฝีมือของชาวบ้าน (Folk Craft)

¹ J. Russell Reaver & George W. Boswell, *Fundamentals of Folk Literature*, p.13.

² Jan Harold Brunvand, *The Study of American Folklore*, p.p.1-2.

- 2.4 การแต่งกายของชาวบ้าน (Folk Costumes)
- 2.5 อาหารของชาวบ้าน (Folk Food)
- 2.6 กิริยาท่าทางของชาวบ้าน (Folk Gesture)
- 2.7 ดนตรีชาวบ้าน (Folk Music)

3. คติชาวบ้านประเภทผสม (Partly Verbal Folklore หรือ Mix) เป็นประเภทผสมระหว่างชนิดที่ต้องใช้ภาษาและท่าทางประกอบกัน ได้แก่

- 3.1 ความเชื่อและคติในเรื่องโชคลาง (Beliefs and Superstitions)
- 3.2 การละเล่นของชาวบ้าน (Folk Games)
- 3.3 การละคร (Folk Dramas)
- 3.4 ระบำรำเต้น (Folk Dances)
- 3.5 ประเพณีของชาวบ้าน (Folk Customs)
- 3.6 งานมหกรรม พิธี การฉลองรื่นเริง (Folk Festivals)

การจำแนกประเภทของคติชาวบ้านนี้มีผู้ให้ความเห็นต่าง ๆ กันไปดังกล่าวแล้วศาสตราจารย์ กุหลาบ มัลลิกะมาส¹ ได้แบ่งคติชาวบ้านเป็น 3 ประเภท เหมือนอย่างของ บรุนแวนด์ (Brunvand) แต่มีรายละเอียดต่างกันเล็กน้อย กล่าวคือ ในข้อที่ 1 ประเภทที่ใช้คำพูด หรือภาษานั้นแบ่งแตกต่างกัน ดังนี้

- 1.1 เพลงชาวบ้าน
- 1.2 นิทานชาวบ้าน
- 1.3 บทกวี ซึ่งอาจแยกเป็น
 - 1.3.1 สุภาษิต
 - 1.3.2 คำให้พร
 - 1.3.3 คำกล่าว
 - 1.3.4 สำนวนพูด

ฯลฯ

- 1.4 ปริศนาคำทาย
- 1.5 ความเชื่อโชคลาง

¹ กุหลาบ มัลลิกะมาส คติชาวบ้าน หน้า 2

1.6 ภาษาถิ่น

1.7 เพลง แบ่งเป็น

1.7.1 เพลงชาวบ้าน

1.7.2 เพลงกล่อมเด็ก

1.7.3 เพลงประกอบการละเล่นของเด็ก

อย่างไรก็ตาม การแบ่งประเภทของคติชาวบ้านที่แตกต่างกันไปหลายแบบนี้ ยังไม่เป็นที่ตกลงว่าจะใช้แบบใดแบบหนึ่งเป็นที่แน่นอนและแต่ละแบบก็มีหลักการแบ่งที่น่าสนใจจึงขอให้พิจารณา ดูทั้งหมดดังกล่าวแล้ว สำหรับในวิชานี้จะใช้ตัวอย่างของ บรุนแวนด์ (Brunvand) เป็นสำคัญ.